

- 4 Pragmalingvistika. Kolektivnaia monografiya / Otv.red. Z.K. Temirgazina. – Pavlodar: İP Sytina, 2014. – 436 s. – monografiya
- 5 Lingvističeskaia aksiologia. Kolektivnaia monografiya / Otv.red. Z.K. Temirgazina. – Pavlodar: İP Sytina, 2014. – 422 s. – monografiya
- 6 Sinäčkin V.P., Huhuni G.T. Resenzia na kolektivnuiu monografiu “Gendernaia lingvistika” (Pavlodar, İzdatelstvo “EKO”, 2010. 656 s.) // Filologičeskie nauki. – 2013. – #1. – S. 118-120.
- 7 Temirgazina Z.K. Apelätivy na “Vy” i na “ty” v pedagogičeskom diskurse vuza i školy // Gumanitarizatsia injenernogo obrazovania: metodologičeskie osnovy i praktika: Mater. Mejdunar. nauchno-metodičeskoj konf., Tümen, 2018. – S. 218-224. – stätä
- 8 Temirgazina Z.K., Bachurka M.S. Rečevye akty agresivnogo haraktera v pedagogičeskom diskurse // Janry reči. Saratov. – 2017. – #1(15). – S.51-57. – stätä
- 9 Temirgazina Z.K. “Sny razuma” v kazahstanskom političeskom media-diskurse // Političeskaia lingvistika. – 2016. – #4 (58). – S.68-74. – stätä
- 10 Temirgazina Z.K., Akoşeva M.K. Kognitivno-iazykovoe modelirovanie obraza chujogo v kazahstanskom mediadiskurse // Odin poias – odin püt. Lingvistika vzaimodeistvia: Mater. mejdunar. nauchno-prakt. konf., Ekaterinburg, UrGPU, 2017. – S. 178-180. – stätä
- 11 Temirgazina Z.K. Modälnye znachenia kak effektivnoe sredstvo iazykovogo vozdeistvia v reči politikov // Političeskaia lingvistika. Ekaterinburg, – 2019. – #6 (78). – S. 44-50. DOI 10.26170/pl19-06-05. – stätä
- 12 Temirgazina Z.K. Poliazyčnoe obrazovanie: nauchno-metodičeskie osnovy sozdania elektronnyh uchebnikov po biologii na angliskom iazyke dlä škol s ruskim iazykom obuchenia // Uspehi sovremennogo estestvoznania. – M. – 2015. #7. – S.107-110. – stätä.
- 13 Temirgazina Z., et.al. Scientific and methodological bases of creating electronic textbooks on Biology in the English language // Biosciences, Biotechnology Research Asia. – 2015. – Vol.12. #3. – P. 2747-2756. – stätä
- 14 Temirgazina Z., et.al. Didactic Features of a Learner’s English-Russian Dictionary of Biology Development // Research Journ– Stätä.al of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences. – 2016. – 7(2). – P. 317-326.
- 15 Temirgazina Z.K. Sovremennye teorii v otechestvennoj i zarubejnoj lingvistike / Z.K. Temirgazina. – M.: Flinta, 2015. – 142 s. – kniga
- 16 Temirgazina Z.K. Lingvističeskaia aksiologia: Osenochnye vyskazyvania v sovremennom ruskom iazyke/ Z.K. Temirgazina. – M.: Flinta, 2015. – 248 s. – kniga
- 17 Temirgazina Z.K. Obraz čeloveka v ruskoj senostnoj kartine mira / Z.K. Temirgazina. – M.: Flinta, 2015. – 102 s. – kniga
- 18 Temirgazina Z.K., Kairova M.K. Lingvoestetičeskaia osenka vneşnosti čeloveka v kazahskoj i ruskoj kartinah mira / Z.K. Temirgazina, M.K. Kairova. – M.: Flinta, 2015. – 124 s.

MPHTI 17.82.10

Nadir İlhan¹

¹ Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi,
Kırşehir, Türkiye

TÜRKÇEDE KÖKÜ UNUTULAN KELİMELELER*

Özet

Oluşumu ve değişimi bilinmediği için dil, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli anlaşmalar sistemidir. İnsanla birlikte var olan dil insanla birlikte gelişmekte, insanla birlikte değişmektedir. Toplumsal gelişmelere teknolojik değişmelere bağlı olarak insan hayatı değişirken hayatı anlamamızı ve anlamlandırmamızı sağlayan dil de bu gelişim ve değişimlere paralel olarak kendini değiştirmekte, yenilemektedir.

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir iletişim aracıdır. İnsanla birlikte ortaya çıkan dil, insanla birlikte değişmekte ve gelişmektedir. Türk dilinin ilk yazılı belgeleri Köktürkler döneminde ortaya çıkmıştır. O dönemden bu döneme bazı sözler günümüze ulaşmış, bazıları ise ulaşmamıştır. Bu durumun belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Bu çalışmada eskiden aktif olan ama günümüzde unutulmuş köklerden türetilmiş kelimelere değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi, arkaizm, kö

Надир Ильхан¹

¹ *Қыршехир Ахи Евран университеті,
Қыршехир қаласы, Түркия*

ТҮРІК ТІЛІНДЕ ТҮБІЛІ ҰМЫТЫЛҒАН СӨЗДЕР

Аңдатпа

Қалыптасуы мен өзгеруі белгісіз болғандықтан, тіл - бұл белгісіз уақыттарда қалыптасқан құпия келісімдер жүйесі. Әлеуметтік оқиғалардың технологиялық өзгеруіне байланысты адам өмірі өзгеріп жатқан кезде, өмірді түсінуге және түсінуге мүмкіндік беретін тіл де осы даму мен өзгерістермен қатар өзгеріп, жаңарып отырады.

Тіл - адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы. Адаммен бірге пайда болатын тіл адаммен бірге өзгеріп дамиды. Түрік тіліндегі алғашқы жазба құжаттар Көктүріктер кезеңінде пайда болды. Кейбір сөздер осы уақытқа дейін сақталды, ал кейбір сөздер қазір қолданылмайды. Бұған белгілі себептер бар. Бұл зерттеуде бүгінде белсенді болған, бірақ ұмытылған тамырлардан шыққан сөздер айтылады.

Түйін сөздер: Көне түрік тілі, Түркиядағы түрікше, архаизм, түбір

Надир Ильхан¹

¹ *Университет Қыршехир Ахи Евран,
Қыршехир, Түркия*

СЛОВА ЗАБЫТЫХ КОРНЕЙ В ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Поскольку становление и изменение неизвестны, язык-это система секретных соглашений, сформировавшаяся в неопределенное время. В связи с технологическими изменениями социальных событий, когда жизнь человека меняется, язык, позволяющий понять и понять жизнь, меняет и обновляется наряду с этим развитием и изменениями.

Язык-средство общения между людьми. Язык, возникающий вместе с человеком, изменяется вместе с человеком. Первые письменные документы на турецком языке появились в период Коктюреков. Некоторые слова сохранялись до сих пор, а некоторые слова сейчас не употребляются. Есть определенные причины для этого. В этом исследовании говорят слова, которые сегодня были активными, но из забытых корней.

Ключевые слова: древнетюркский язык, турецкий язык в Турции, архаизм, корень

Giriş. Oluşumu ve değişimi bilinmediği için dil, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli anlaşmalar sistemidir. İnsanla birlikte var olan dil insanla birlikte gelişmekte, insanla birlikte değişmektedir. Toplumsal gelişmelere teknolojik gelişmelere bağlı olarak insan hayatı değişirken hayatı anlamamızı ve anlamlandırmamızı sağlayan dil de bu gelişim ve değişimlere paralel olarak kendini değiştirmekte, yenilemektedir.

İlk insanın yaşayışıyla bizim yaşayış şartlarımız bir olmadığı gibi Türkçenin ilk yazılı belgelerini ortaya koyan Köktürklerle bugün Türkçenin farklı lehçelerini konuşan insanların yaşayış tarzları, karşılaştıkları kavramlar kullandıkları eşyalar da aynı değildir. Bütün bu değişimlere farklılaşmalara rağmen dil sistemi içerisinde değişmeyen temel yapılar, gramer şekilleri, temel kelimeler, yapım ve çekim şekilleri, sözdizimi gibi unsurlar bir dili milli dil yapan temel özelliklerdir. Ancak dillerde bu değişmeyen yönler yanında dilin

canlılık ve değişip gelişme özelliklerine bağlı olarak sistem içerisinde uzun bir tarihi sürece bağlı olarak bazı değişimler farklılaşmalar da tespit edilebilmektedir.

Doğan Aksan da söz varlığı içerisinde vücutla, organlarla ilgili kelimeler, doğayla ilgili kelimeler, hayvan adları, renk adları, sayılar ve eylemler gibi kelimelerin temel söz varlığını oluşturduğunu; bunlardan bir kısmının hiç değişmeden bir kısmının ise fonetik değişimlerle günümüze ulaştığını ifade ettikten sonra fiillerin durumu hakkında da şunları söylemektedir: "*Temel sözvarlığı içinde yer alan, sık kullanılan eylemlerden bugüne kadar değişikliğe uğramamış olanlar çoktur. Aç-, al-, bil-, boz-, öl-, kon-, sür- ... eylemleri bunlardandır. Sesçe değişime uğrayan **adıl-** (ayrılmak), **kör-**(görmek), **olur-** (oturmak) ... gibileri de boldur.*"¹

Türkçenin eski kelimelerinin bir kısmının günümüze ulaşmamasının sebebi yabancı dillerin etkisine bağlanabilir. Ancak bir kısım kelimelerin kullanımdan düşmesinin sebebi ise eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimelerin baskın hale gelerek bazı kelimelerin kullanım görevlerini üstlenmesi ve böylece kullanılmayan kelimenin de yazı dilinden düşmesi şeklinde açıklanmalıdır. Örneğin Yunus Emre divanında da geçen eyitmek fiili, en eski dönemlerden beri kullanılıp günümüzde de kullanılan demek, söylemek, anlatmak fiilleriyle eş anlamlı olduğu için, bu fiillerin kullanım yaygınlığının artmasıyla kullanımdan düşmüştür. Bu yazıda kullanımdan düşen, kökü unutilan kelimeler Türkiye Türkçesi temelli olarak değerlendirilmiştir. Aşağıda üzerinde durulacak bazı kelimelerin Türkiye Türkçesinde olduğu gibi başka Türk lehçelerinde de unutulması söz konusu olabileceği gibi bazı kelimelerin de unutulmamış olması, yaşayan dilde kullanılıyor olması söz konusu olabilir.

Kök Kelimelerin Unutulmasının Nedenleri: Dilimizde eskiden kullanılan kök kelimelerin unutulmasını üç temel nedene bağlamak mümkündür. **Birincisi** Doğan Aksan'ın da dediği gibi, "*Türkçe, geniş söz varlığının bir bölümünü, yabancı etkiye büyük ölçüde kapılarını açma ve yabancı sözcükleri yeğleme sonucunda yitirmiştir.*"² düşüncesine bağlayarak günümüze ulaşamayan, günümüz yazı dilinde kullanılmayan sözcüklerin kayboluş sebebini yabancı etkiye bağlayabiliriz. Bu tür yabancı sözcükleri yeğlemeyle kaybedilen kelime örnekleri daha çok kültür kelimelerinde olmakla birlikte temel kelimelerde de görülmektedir, Türkçenin sü kelimesi Arapça askerle, Türkçe yağı Farsça düşmanla, Türkçe bitig Arapça kitapla, Türkçe em kelimesi Farsça ilaclaTürkçe esrimek fiili Farsça sarhoş ismi ve olmak veya Farsça mest ismi ve olmak yardımcı fiiliyle, Türkçe ivmek fiili Arapça acele isminin etmek yardımcı fiiliyle kullanılmasıyla kullanımdan düşmüştür. Türkçe uçmak Arapça cennet ile Türkçe tamu Arapça cehennem ile ortadan kaldırılmıştır.

Türkçenin eski kelimelerinin bir kısmının günümüze ulaşmamasının sebebi yabancı dillerin etkisine bağlanabilir. Ancak bir kısım kelimelerin kullanımdan düşmesinin **ikinci nedeni** ise eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimelerin baskın hale gelerek bazı kelimelerin kullanım görevlerini üstlenmesi ve böylece kullanılmayan kelimenin de yazı dilinden düşmesi şeklinde açıklanmalıdır. Örneğin Yunus Emre divanında da geçen eyitmek fiili, en eski dönemlerden beri kullanılıp günümüzde de kullanılan demek, söylemek, anlatmak fiilleriyle eş anlamlı olduğu için, bu fiillerin kullanım yaygınlığının artmasıyla kullanımdan düşmüştür. Ög ve ana / anne eş anlamlı kelimelerinden ananın / annenin baskın hale gelmesiyle ög unutulmuştur. Yine Türkçe kökenli olan ve Eski Türkçe döneminde yaygın olarak kullanılan kañ ile günümüzde aynı anlamda kullandığımız baba kelimeleri eş anlamlı olmasına karşılık; bugün kañ kelimesi unutulmuştur.

Üçüncü olarak bazı yapım eklerinin çekim eklerinden farklı olarak kelime kökleriyle kaynaşarak kökün bir parçası haline dönüşebilmeleri dolayısıyla dil sistemimiz içerisinde yer alan bir kısım kök kelimeler bugün unutulmuştur. Kökü unutilan bu tür kelimelerin yapım ekli şekilleri bugün kelime kökü gibi algılanarak kullanılmaktadır. Nasıl ki, dilek kelimesinin sonundaki -k düşürülerek dile-n- fiili, büyük kelimesinin sonundaki -k düşürülerek büyü-t- fiili, göz kelimesinin sonundaki -z düşürülerek gö-r- fiili, adak kelimesinin sonundaki -k düşürülerek ada-n- fiili (örnekler arttırılabilir) oluşturulmuyorsa seyrek isminin sonundaki -k düşürülerek seyre-l- fiili de oluşturulmamıştır. Yukarıdaki örnekler aynı kökten türeyen kelimelerin isim ve fiil şekilleridir.

Yapım ekleri ile kökler arasında daimi bir ilişki olduğunu bu sebeple yapım eklerini kökten ayırabilmek için çok fazla dikkat etmek gerektiğini belirten Muharrem Ergin, "Kökü unutulmuş ve kullanımdan düşmüş gövdelerde ise görünüşte yapım ekini kökten ayırmağa imkân yoktur. Çünkü böyle gövdelerde yapım eki

¹. Doğan Aksan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2002, s.35-36

². Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınları, Ankara 1996, s.48

kökle kaynaşmış bir şekilde bulunur ve gövde kök gibi görünür.”³ diyerek bazı unutulmuş köklerin varlığına işaret etmektedir.

Zeynep Korkmaz, Türkçede kelime köklerinin özellikleri hakkında bilgi verirken Türkçede köklerin genellikle tek heceli olduklarını, birden fazla heceden oluşan köklerin ise çok az olduğunu belirtmektedir. Bunların da tarihi dönemlere götürüldüğünde tek heceli köklere indirgenebileceğini kabul etmektedir. Korkmaz, “... birden fazla heceli kelimelerin kök yapıları zamanla unutulmuş ya da değişikliğe uğramış olduğundan, bunları bugün tek heceli yalın köklere indirgemek mümkün değildir.”⁴ sözleriyle Türkçede bir kısım kök kelimelerin günümüzde unutulduğunu kabul etmektedir.

Bizce de dildeki bir kısım kökler unutulmuş olmakla birlikte, eklerle kaynaşarak oluşan *türemiş kökler*⁵ içerisinde varlığını sürdürmektedir. Muharrem Ergin ve Zeynep Korkmaz’ın da kabul ettiği gibi bir kısım unutulmuş ve değişime uğramış kökleri tespit etmek mümkün olmayabilir. Ancak anlam ilişkileri dolayısıyla bugün kök gibi kullanılan bir kısım kelimelerin daha küçük ortak köklere indirgenebileceğini de kabul etmek yanlış olmaz.

Bu bildiride; bun: bun-a bun-al- bun-ak; depre-: depre-n- depre-t- depre-m; gö-: gö-z gö-r; sö-: sö-y- sö-v- sö-z; seyre-: seyre-k seyre-l- ....vb. pek çok (yaklaşık 40 kelime) unutulmuş kök ve onlardan türemiş yapılar üzerinde durulacaktır.

Unutulmuş Kök Kelimeler ve Onlardan Türeyen Kelimeler:

Ag (ıg /hıg)

ağ-la-

ağ-ıt

Bugün kullandığımız ağlamak ve ağıt kelimelerinin ortak kök olan ağ (>ıg />hıg yansıma kelime kökünden gelmiş olmalıdır. Çünkü her iki kelime de anlam itibarıyla bir biriyle ilişkili kelimelerdir. Ağıt kelimesinin yapısından bahsederken Talat Tekin kelimeyi ET. *ağı ~*ıgı yansımasından)+t yapım ekiyle türetilmiş bir yapı olarak göstermektedir. Talat Tekin’in Makaleler adlı eserinde “Ağıt ‘Ağıt, ağlama’ <*ağ ‘feryat, ağıt’ ET. *ağı ~*ıgı yansımasından)+t...”⁶ şeklinde verilen bilgiyle kelimelerin ortak kökünün ‘feryat, ağıt’ anlamındaki *ağ ismi olarak gösterilmektedir.

Tuncer Gülensoy da ağla- fiilinin yapısını Talat Tekin’den farklı olarak hıg yansıma kelimesine bağlamaktadır. Gülensoy, ağla-, ağlat- fiillerini anlatırken kelimenin kökeni ve oluşumundaki yapısı ve yapıdaki değişimini şöyle göstermektedir: “...: <ağ+la+ ‘addan ad yapan ek+(ı)t eki. *ıgla-<ıgla- <*hıgla- (<*hıg ‘yansıma’ +la-) AT. İgıla-”⁷

Al (hile)

Al-da-

alda-n-

alda-t-

Aldan- ve aldat- fiilleri de bugün unutulmuş ortak fiil kökü alda-‘tan türetilmiştir. Alda- fiili de aslında türemiş bir kelime olup, Farsçadan alıntı bir kelime olan hile ile yazı dilimizden düşen al isim köküne dayanmaktadır. Bu kelime kökü eski Türkçe metinlerde de aynı anlamda al / altag : hile, aldatma şekliyle geçmektedir.⁸

Unutulmuş kök olan al ‘hile’ kelimesinin yazı dilimizde çekim ekleriyle bugün tek başına kullanılmadığı bilinmektedir. Ancak kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını devam ettirmektedir. Derleme Sözlüğü’nde “al 1. Hile, tuzak: Haydin arkadaşlar al oldu bize, Sılanın dikenleri gül oldu bize. (Feselek *Reşadiye * Zile, Dodurga, Artova, -To.; Mesudiye...)”⁹ şeklinde anlamı verilen ve pek çok ağız bölgesinden örneklenen al kelimesi ağızlarda varlığını korumakla birlikte yazı dilinde kullanılmamaktadır.

Al kelime kökünün XIV-XVIII. Yüzyıl eserlerinde yer aldığı Derleme Sözlüğündeki birçok örnekle tanıklanmıştır: “al (I) Hile.

Anı bir al ile harami almış

Temam bir yıl anın ile dirilmiş (Dah.XIV. 95)”¹⁰

Unutulmuş kök olan alda- fiili Yunus Emre Divanında –mış sıfat fiil ekli haliyle aşağıdaki örnek beyitteki kullanımıyla yer almıştır.

³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2005, s.123.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2003, s.10.

⁵ Kamile İmer, *Türkiye Türkçesinde Kökler*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1976, s.17.

⁶ Talat Tekin, *Makaleler I*, 312

⁷ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ*, 1.cilt A-N, 2. Cilt O-Z, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2007, s.55-56.

⁸ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları İstanbul 1968, s.12.

⁹ TDK. *Derleme Sözlüğü I A*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.165-166.

¹⁰ TDK *Tarama Sözlüğü I A-B*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.79.

Bu şârun hayâlleri dürlü dürlü hâlleri
Aldamış gafilleri câzû 'ayyâra benzer¹¹

Alda- şeklinin Çarhnâme'de yer aldığını Gülsevin - Boz +dA isimden fiil yapım ekinin işlevini anlatırken “+dA- Seyrek kullanılmıştır güvülde- (KŞ.892) alda- (Çrh.24) ...” şeklinde göstermişlerdir.¹²

Alça- **alça-l-** **alça-k**

Alçal- ve alçak kelimeleri de anlam ilişkisi dolayısıyla aynı kökten ortaya çıkan iki kelime gövdesi olup bugün kelime kökü gibi algılanmakta bazı sözlüklerde madde başı olarak yer almaktadır.

Alçak kelimesinin yapısı Gülensoy¹³ “alt, aşağı'+çak” ve Nişanyan¹⁴’ın eserlerinde altçak şeklindeki bir yapıya bağlanmaktadır. Gülensoy alçal- fiilinin yapısını alçak isminin sonundaki k’nın düşmesi ve -l fiilden isim yapım ekinin al+ça şekli üzerine gelmesi şeklinde (*alçal-.... <al+ça-l- (<*al+ça(k=Ø)+l-)*)¹⁵ değerlendirmiştir. Ancak buradaki yapı seyrek ve seyrel- yapılarındaki gibidir. Yani Seyre-l-mek fiili oluşturulurken seyrek isminin sonundaki *fiilden isim yapım eki -k* ünsüzü düşürülerek -l fiilden fiil yapım eki getirilmediği gibi -l- fiilden fiil yapım eki de -k fiilden isim yapım eki gibi seyre- kökü üzerine getirilerek yeni fiil oluşturmuştur. Alçak ve alçal- kelimeleri için de aynı durum söz konusudur. Yani alçak kelimesinin sonundaki -k sesi düşürülerek -l fiil yapım eki burada kullanılmamıştır. Bugün artık kullanılmayan alça- ortak fiil kökü üzerine -k fiilden isim yapım eki getirilerek alça-k ismi ve alça- fiil kökü üzerine fiilden fiil yapım eki -l getirilerek de alça-l- fiili oluşturulmuştur.

Ar- (yorul-): **ar-gın (yorgun, zayıf, bitkin) ?**

Bugün genellikle yorgun argın ikilemesi şeklinde kullandığımız argın kelimesi türemiş bir kelimedir. -g°n / -k°n fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş ‘aş-kın, ar-gın, bit-kin, bez-gin, düş-kün, taş-kın, yıl-gın, yorgun...’ vb. pekçok kelime mevcuttur. Bu türemiş kelimeler içerisinde argın kelimesinin kökü olan ar- fiili dışındaki fiil kökleri başka eklerle de kullanılabilmesine karşılık ar- fiilinden türetilmiş başka kelime de dilimizde yoktur. Mesala taş-kın, taş-ır-; yorgun, yorul-, yorucu; bitkin, bitmiş, bitirici vb. Gibi aynı kökten türemiş kelimeler varken; ar-ıl-, ar-ıcı, ar-mış, ar-tır-ıl-mış gibi türemiş kelimeler dilimizde olmadığı gibi ar-acak, ar-dı-lar, ar-ıyor gibi çekimli şekilleri de dilimizde kullanılmamaktadır.

Ban **ban-la-** **ban-gır**

Derleme sözlüğünde XIV ve XV. Yüzyıl eserlerinde bañ kelimesinin ‘ezan’ anlamıyla kullanımı örneklenmiştir. Bañ bañlatmak ‘ezan okutmak’ şekli de Dede Korkut Hikâyelerinde yer almaktadır.¹⁶ Ban kelimesinden türetilen ban-la- şekli Timurtaş’ın hazırladığı Yunus Emre Divanı’nda da

Banladı ol mü'ezzin turdı kamet eyledi
Hazret'e tutdı yüzün döndü niyyet eyledi¹⁷

beytinde yer almaktadır. Ancak günümüzde ban ve ban-la- kelimeleri yazı dilimizde kullanılmamaktadır. Farsça ezan kelimesiyle birlikte bu kelimeler kullanımdan düşmüştür.

Timurtaş, Yunus Emre Divanında banlamak kelimesinin ezan okumak anlamı yanında seslenmek, bağırarak anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁸ Kelimenin seslenmek, bağırarak anlamlarına uygun olan ve ikileme şeklinde kullanılan bangır kelimesi de ban kökünden türetilmiş olmalıdır. Çünkü bangır bangır ikilemesinde ses bağırarak, yüksek bir tonda çıkarılmaktadır.

Bay **bayı-** **bayı-n-** **bayı-n-dır-**

Zengin, varlıklı anlamına gelen bay ismi ile ondan türetilen ‘zenginleşmek, varlıklanmak’ anlamındaki bay-ı- fiilleri bugün yazı dilimizde kullanılmamaktadır. Bayımak : zenginleşmek, varlıklanmak anlamlarıyla Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde¹⁹; bayımak : zengin olmak, zenginleşmek anlamlarıyla da Yunus Emre Divanı’nda²⁰ karşılanmıştır.

Benüm gibi bâzırgân kim sağıncıla bayır
Bir pula gücüm yitmez Mısır metâ'im çatdum

¹¹ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.56.

¹² Gürer Gülsevin – Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi Gazi Kitabevi*, Ankara 2004, s.156.

¹³ Gülensoy, *age.*, 2007 s.64.

¹⁴ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul 2002, s.34.

¹⁵ Gülensoy, *age.*, 2007 s.65.

¹⁶ TDK *age.*, 1988, s.395-397.

¹⁷ Timurtaş, *age.*, 1980, s.202.

¹⁸ Timurtaş, *age.*, 1980, s.271.

¹⁹ Caferoğlu, *age.*, 1968, s.36.

Bayı- fiili Gülsevin ve Boz'un Eski Anadolu Türkçesi adlı eserinde de yer almıştır.²¹

Bek **bek-çi** **bek-le-** **pek-iş-**

Bekçi ismi ve bekle- fiili de anlam ilişkisine bağlı olarak aynı kök kelimeye dayanmalıdır. Burada kök üzerine gelen +çi isimden isim yapım eki ile –le isimden fiil yapım eki günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Göz+cü, göz-le-; diş+çi, diş-le-; yem+ci, yem-le vb. pek çok isim köküyle bu ekler kullanılmaktadır.

Gabain, Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde bek kelimesinin “bärk, bk, pärk (br.), bäk (br.) sağlam, ...”²² şekliyle Brahmandadan geldiğini söylemektedir. Hasan Eren Etimoloji sözlüğünde bekçi ve bekle- kelimeleri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü'nde bekçi ve bekle- kelimeleri ile bekiş- / pekiş- fiilinin yapısını anlatırken bu kelimeleri “... < *bek [< *berk] ‘katı, sağlam, sert’” Türkçe kelime köküne bağlamaktadır. Gülensoy bekçi kelimesinin oluşumunu ‘bekçi < *bek [< *berk] ‘gözcü’+çi’ şeklinde göstermekte, DLT’de de bekiş- ‘sağlamlaştırmak’ bekle- ‘beklemek, gözetmek’ şekillerinin bulunduğunu söylemektedir.²³

Yukardaki açıklamalardan hareketle ‘sağlamlaştırmak, gözetmek, beklemek’ anlam ilişkileriyle bekçi ismi ile bekle- ve pekiş- fiillerinin ortak bir kökte birleşebilecekleri görülebilmektedir. Pekiş- fiilinin başında yer alan p- ünsüzü b-‘den değişimle ortaya çıkmıştır.

Bud **bud-a-** **bud-a-n-** **bud-a-k**

Budamak, budanmak gibi fiillerle budak ismi içerisinde de ortak bir kelime kökünün olması gerekir. Talat Tekin, buda- fiili ve budak ismini < *but²⁴ kelime köküne bağlamıştır. Gülensoy da buda- fiilini Köken Bilgisi Sözlüğü'nde Talat Tekin ile aynı görüşü paylaşarak: “buda- ‘Budamak’ =ET. būta- ~butı- < *būt+ı (T.Tekin)”²⁵ şekliyle but köküne bağlamıştır. Divanu Lugati't-Türk'te butak / butik şekli geçen budak kelimesi de but kökünden gelmektedir. Gülensoy'un bildirdiğine göre Clauson kelimenin yapısını **buti-** ‘budamak’ +k şeklinde kabul ederken; Talat Tekin **butik** kelimesinin <**but** <***būt** ‘bacak’ +**ık** küçültme ekiyle oluştuğu görüşünü benimsemektedir.

Bun **bun-a** **bun-al** **bun-ak**

Bun kelimesi Eski Türkçenin Köktürk kitabeleri ile Uygur dönemi metinlerinde yer alan ve “sıkıntı” anlamına gelen bir isimdir. Kelime Caferoğlu'nun EUTS'de “**mung** Keder, endişe, kaygu: Ust. 209, 24”²⁶ şeklinde yer almaktadır. Gülensoy'un Köken Bilgisi Sözlüğü'nde “bun ‘Sıkıntı’ =ET. buñ (Eleges, 10) <*muñ ‘sıkıntı, ıstırap, mihnet’²⁷ şeklinde geçmektedir. Kırgız Türkçesinde kelime mung şekliyle “Mung I. Keder, can sıkıntısı; ...”²⁸ şeklinde kullanılmaktadır.

Caferoğlu'nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde mung şeklinde yer alan kelime m>b değişimiyle tarihi dönemlerde bung şekliyle kullanılmış ve Oğuz grubu lehçelerinde de bun köküne bağlı olarak türetilen buna-, bunal-, bunalt-, bunalım, bunak vb. gibi kelimelerde varlığını devam ettirmiştir.

Bun kelimesinden yapım ekleriyle türetilen yapılarda öncelikle bun isim kökü üzerine gelen +a- isimden fiil yapım ekiyle buna- fiil gövdesi ortaya çıkarılmıştır. Asıl kök olan bun yazı dilinde zamanla unutulmasına karşın buna- türemiş fiil gövdesi kök gibi kullanılarak bundan yeni kelime gövdeleri ortaya çıkarılmıştır. Buna-l, buna-l-t- buna-l-ım, buna-k gibi.

Dağı- **dağı-t-** **dağı-l-** **dağı-n-ık**

Dağıl-, dağın- ve dağıt- gibi üç farklı fiil ve bunlardan türetilen isim ve fiil gövdelerine bakıldığında anlam ilişkisi açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bu yapıların da ortak bir kök kelimeye bağlanması gerekir. Buradaki yapılara bakıldığında ortak kök dağı- şeklindeki yapı olarak kabul edilebilir. Dağı- kelimesinin başındaki d-‘nin de tarihi dönemlerde t- olduğu kabul edilirse asıl kök de tağı- olmalıdır.

Sevan Nişanyan dağılmak kelimesini Etimoloji Sözlüğünde tarılmak < tarmak ve Moğolca targa-fiillerine bağlamaktadır.²⁹ Gülensoy ise bu kelimelerin kökü olarak < *tağı- fiilini ortak kök kabul etmektedir. Kelimelerin oluşumunu da “< ***tağı-** ‘dağılmak’+l-, dağın- ‘Dağınmak’< ***tağı-n-**, dağınık

²¹ Gülsevin – Boz, *age.*, 2004, s.156.

²² Gabain, *age.*, 2003, s.267.

²³ Gülensoy, *age.*, 2007, s126-127 ve s.133.

²⁴ Talat Tekin, *Makaleler I Altayistik, Grafiker Yayınları, Ankara 2003, s.374.*

²⁵ Gülensoy, *age.*, 2007, s.175.

²⁶ Caferoğlu, *age.*, 1968, s.132.

²⁷ Gülensoy, *age.*, 2007, s.182.

²⁸ K.K. Yudahin (çev. Abdullah Taymas) *Kırgız Sözlüğü, C. I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1994, s.574.*

²⁹ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü, Adam Yayınları, İstanbul 2002, s.97.*

‘Dağınk’ < **tağı-n-(t)k*, dağıt- ‘Dağıtmak’ < **tağı-+t-*³⁰ şekilleriyle göstererek kelimelerin ortak bir kökten türetildiğini göstermiştir.

Dar- : *dar-ıl-* *dar-gın*

Anlam ilişkisi dolayısıyla dargın ismi ve darılmak fiili aynı kökten türetilmiş iki kelime olmalıdır. Ayrıca yapılarda yer alan -gın eki fiilden isimler türeten -‘bez-gın, yıl-gın, taş-kın, kır-gın, kız-gın vb.leri’- bir ek olması; -ıl ekinin de fiilden fiil yapım eki -kap-ıl-, yaz-ıl-, gör-ül-, sor-ül- vb gibi- olması bu yapılardaki ortak kökü de göstermektedir.

Depre- *depre-n-* *depre-t-* *depre-m*

Depre- fiil kökünden türetilen depre-n-, depre-t- fiil gövdeleri ile depre-m isim gövdesi de depre-(>tepre-) fiilinin yaygın olarak kullanılmamasına bağlı olarak ayrı kelime kökleri gibi algılanmakta, ayrı kelime kökleri gibi değerlendirilebilmektedir. Depren- ve depret- fiilleri Yunus Emre Divanında aşağıdaki beyitlerde yer alan şekilleriyle geçmiştir.³¹

Zahir suya banmadın el ayak deprenmedin

Baş sücûda inmedin kılmur tâ’atümüz s.91

Benüm degül bu kelecî varlık senün Yûnus necî

Çün dilüme sensin kadîr sensüz lisân depretmeyem s. 146

Dil- *dil-in-(miş)* *dil-im* *dil-me*

Köken Bilgisi Sözlüğü’nde “**dil-** ‘Dilmek’ < ET. *til-* ‘uzunlamasına kesmek’³²” anlamı verilen dil- fiili günümüzde kök haliyle kullanılmamaktadır. Kelime kökü bugün dil-im, dil-im-le-, dil-in-miş, dil-me gibi bir kısım kelimelerde yazı ve konuşma dilimizde varlığını sürdürmektedir. Tarama Sözlüğünde de ‘yarmak’³³ anlamıyla kullanılan dilmek fiilinde de anlam olarak ‘uzunlamasına kesmek’ manası yer almaktadır. Derleme Sözlüğü³⁴’nde farklı anlamlarla yer alan dilme kelimesinin 1. anlamı da ağacın kerestenin uzunca kesilmesi şeklindedir. Ağacın kereste yapılması için uzunlamasına kesilmesiyle ortaya çıkan şekli dilme de dil- fiilinin anlam alanına bağlı olarak ortaya çıkarılmıştır.

Emge- *emge-n-* *emge-k (emek)*

Bugün kullandığımız emek kelimesinin kökü de unutulmuş, kullanımdan düşen kök kelimelerdendir. Eski Türkçe dönemi metinlerinde yer alan emgek ismi emge- fiilinden gelmiş olmalıdır. Kelimenin emge-n- şekli de metinlerde geçmektedir. Emge- fiilinden fiilden isim yapım eki -k ile türetilen emgek kelimesi Oğuz grubu lehçelerinin özelliği olan çok heceli kelimelerde kelime içindeki -g-‘nin düşmesi özelliğine bağlı olarak emgek < em(g)ek < emek şekline değişmiştir.

Gö- *gö-r-* *gö-z* *gö-s-ter-*

Gör- fiili ve göz ismi karşıladıkları kavram açısından ortak bir kökten türetilmiş kardeş kelimeler olmalıdır. Türkçenin tarihi dönemlerinde *kö- şeklinde görülen fiil Oğuz grubu lehçelerinin özelliklerinden biri olan kelime başı k-‘lerden bir kısmının g-‘ye dönüşmesine bağlı olarak gö- şekline dönüşmüştür. Kit-, ked- key-, kel- kergak vb. Pekçok kelimenin başındaki k-‘ler gör- ve göz kelimelerinde olduğu gibi g-‘li kullanılmaktadır. Gö- fiili üzerine -r fiilden fiil yapım ekiyle gör- şekli, -z fiilden isim yapım ekiyle de göz ismi oluşturulmuştur. Hacıeminoğlu, “kör- < kö-r- “görmek” Eski Türkçede bir kö- fiilinin bulunduğu köz- < kö-z “göz” isminin mevcut oluşundan anlaşılmaktadır.”³⁵ sözleriyle göz ismi ve gör- fiilinin yapısında kö- fiilinin olduğunu söylemektedir.

Bugün gö- fiilinden yapım ekleriyle başka kelimeler türetilmezken gör- fiilinden görüş, görüş-, görün-görüntü ... gibi kelimeler; göz isminden de gözlük, gözet-, gözetle-, gözle-, gözlem, gözcü ... vb. pekçok kelime de türetilmiştir. Göster- fiili de karşıladığı anlam açısından kö- / gö- kökü ve ondan türetilen gör- fiili ve göz ismiyle ilişkili bir yapıdır. Kelime gö-s-ter- yapısıyla bu ortak kökten türetilmiş olmalıdır. Yapıdaki -s- ve -ter ekleri fiilden fiil yapım ekleridir. Hatiboğlu’nun Türkçenin Ekleri adlı eserinde -s- ve -ter- ekleri gösterilmemiş dolayısıyla da göstermek fiili örneklenmemiştir.

³⁰ Gülensoy, *age.*, 2007, s.260.

³¹ Tatçı, *age.*, 1990, s.91 ve 146.

³² Gülensoy, *age.*, 2007, s.284.

³³ TDK, *Tarama Sözlüğü II C-D*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1965, s.1158.

³⁴ TDK, *Derleme Sözlüğü VI D*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1969, s.1497.

³⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1991, s.36.

Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinden İyi Prens Kötü Prens Öyküsü'nde de "tarıg tarıyu amarı tınlıgları ölürür..."⁵⁵ şeklinde yer alan tarı- fiil kökü günümüzde kullanımdan düşen bir başka kelimedir. Tarı- fiili belki günümüzde kelime sonundaki -ı ünlüsünün genişleyerek -a'ya dönüşmesiyle tara- şeklinde kullanılmaktadır diyebiliriz. Çünkü tarı- eylemi de tara- eylemi de benzer şekilde yapılmaktadır. Tarı- eylemi bir veya iki dişli ilkel tarım aletleriyle torağın düzgün bir sırayla kazılması iken, tara- eylemi çok dişli aletlerin (taraklarla) saçın içerisine girdirilerek saç tellerinin bir birinden ayrılmasıdır, bir bakıma birbirinden kazılarak ayrılmasıdır.

Bugün kullanılan tarla ve tarım kelimeleri de tarı- fiil kökünden çıkmıştır. Tarla tarıma elverişli yerdir. Tarım kelimesi de tarı- fiilinden -m ekiyle türetilmiş olduğuna göre tarıglag da aynı kökten ortaya çıkarılmıştır.

Tarla kelimesinin etimolojisi üzerinde duran Hasan Eren, kelimenin yapısını, "tarla 'tarıma elverişli olan, sınırlı ve belirli toprak parçası' ... tarıg-la+-g eki. Eski Türkçe tarıg 'ekin, bitki; arpa, buğday; tane, tohum; aşlık' anlamına gelir."⁵⁶ şeklinde açıklamıştır. Eren, tarla kelimesini Eski Türkçe döneminde de var olan tarı- fiili yerine ondan türetilen tarıg kelimesine bağlamaktadır. Nişanyan da tarla kelimesinin yapısını Eren gibi tarıglak yapısına bağlamaktadır.⁵⁷

Gülensoy ise tarım ve tarla kelimelerinin kökü olarak Eski Türkçedeki tarı- fiilini kabul etmekte ve yapıyı şöyle göstermektedir: "tarım 'ziraat' ... <tar-t-m <tari-m <tarı-m; tarla ... < tarı-ğ'ekin, darı; arpa, buğday, tane, tohum' (--> darı) +lag"⁵⁸

Ton/Don   **don-at-**   **don-an-**   **don-an-ma**

Günümüzde anlam değişmesiyle sadece iç çamaşırın bir türünü karşılayan don kelimesi Eski Türkçedeki anlamıyla bugün yazı dilimizde kullanımdan düşmüştür. Ton / don Türkçenin tarihî dönemlerinde, genel anlamıyla 'elbise, giyecek, kıyafet' anlamlarında kullanılmıştır.

Don 'İç çamaşırı elbise, üst baş' < ET. ton 'giysi, elbise, kürk'; Uyg. ton < *tön"⁵⁹ şeklinde anlamı ve tarihi dönemlerdeki kullanımı verilen kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerinde de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Donan-, donat- fiilleri ve donanma ismi günümüzde yaygın kullanılmasına karşılık, don ismi anlam daralmasıyla sadece iç çamaşırın alta giyilen kısmı için kullanılmaktadır.

Tüg-   **düg-me**   **düg-üm**   **düg-üm-le-**

Bir birine bağlamak, birleştirmek anlamlarına gelen tüg- fiilinden isim yapım ekleriyle tüg-üm ve tüg-me gibi kelimeler türetilmiş, tüg- kökünün unutulmasıyla da bu köke bağlı olarak türetilen kelimeler kök gibi kullanılmaya devam edilmiştir. Oğuz grubu lehçelerinin bir özelliği olan kelime başı t<d değişimi ile de kelime günümüz Türkçesinde düğme ve düğüm şekilleriyle kullanılmaktadır. Bu kelimelerden türetilen düğmelemek ve düğümlemek şekilleri de yaşayan dilimizde kullanılmaktadır.

Tüke-   **tüke-n-**   **tüke-t-**

Bitmek, sonu gelmek gibi anlamlara gelen tüke- fiili, üzerine getirilen yapım ekleri ile zamanla ekleşerek bugün kullandığımız tüken- tüket- gibi fiil gövdelerini ortaya çıkarmıştır. Ancak asıl kökün unutulmasıyla aynı köke bağlı olarak ortaya çıkarılan tüken- ve tüket- fiil gövdeleri kök gibi algılanmaya başlanmış ve bu kelimelerden yeni kelimeler türetilmiştir. Tüke-t-im, tüke-t-ici, tüke-t-il-; tüke-n-mez kalem, tüke-n-miş sabır vb. gibi.

Tün   **tün-e-**   **tün-ek**

Eski Türkçe dönemi metinlerinde de yer alan tün⁶⁰ kelimesi gece anlamına gelmektedir. Kelime Kültigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında da geçmektedir. "türük bod(u)n üçün tün ud(1)m(a)d(1)m künt(ü)z ol(u)rm(a)d(1)m..." 'Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım'⁶¹ cümlesinde geçen tün kelimesi 'udı-' uyumak fiiliyle kullanılmış olup gece anlamındaki Türkçe kelimedir. Zaman içerisinde kelime meydana gelen ses değişimi, anlam değişimi ve gece kelimesinin baskın hale geçmesiyle kelime bu anlamıyla kullanımdan düşmüştür. Tün kelimesi kelime başı t-<d- değişimiyle bugünden önceki gün anlamında dün şekliyle kullanılmaktadır.

⁵⁵ James Russel Hamilton (çev.: Vedat Köken)), *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.

⁵⁶ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. baskı Ankara 1999, s.395.

⁵⁷ Nişanyan, *age.*, 2002, s.443.

⁵⁸ Gülensoy, *age.*, 2007, s.861-862.

⁵⁹ Gülensoy, *age.*, 2007, s.298.

⁶⁰ A. Von Gabain (çev. Mehmet Akalın), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2003, s. 303.

⁶¹ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988, s.14-15.

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü⁶² adlı eserde yer alan ‘tün, tüne-, tüneği, tünle’ gibi madde başı kelimeler anlam açısından gece ile ilgili yapılardır. Kelimeler Codex Cumanicus, Gülistan Tercümesi, İrşadü’l-Mülûk ve’s-Selâtin, Kitabu’l-İdrak Li Lisani’l Etrâk, Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l- Luggâti’t-Türkiyye vb. gibi Kıpçak dönemi eserlerinden örneklenmiştir.

Bugün tün-e- ve tün-ek kelimelerinde yaşayan tün kelimesi kökü ile ilgili olarak Hasan Eren’in Etimoloji Sözlüğünde şu bilgiler yer almaktadır: “**tün** ‘gece’. Dilimizde dün olarak kullanılır. Bk. dün. Ancak eski *tün* biçimi, *tünemek* ‘(kuşlar, evcil kanatlılar) uyumak için bir dala veya sırığa konmak’, *tünek* (>dünek) ‘geceleyecek, yatacak yer, yatak, ev ve kümes ‘ gibi türevlerde kalmıştır.”⁶³

Uwa/uva- ufa-l- ufa-t- ufa-k

Ufal-, ufat- fiilleri ve ufak simi ile bunlardan türetilen kelimeler arasında da anlam ilişkisi ve aynı kökten gelmiş olma bağlantısı vardır. Kelimelerin kökü olan ufa- şekli tarihi Türk lehçelerinde uva- şeklinde kullanılmıştır. Gülensoy, ufak kelimesinin yapısını anlatırken kelimeyi uw(/v)- ‘ufalamak’⁶⁴ köküne bağlamıştır.

Ufak, ufal-, ufala-, ufalt-, ufat-, ufantı gibi pekçok kelime kökü ortak kök olan uwa-/ufa- /ufa- kökünden türetilmiştir. Bu kök günümüzde yalın ve çekimli halleriyle kullanılmazken türemiş yapıla içerisinde varlığını devam ettirmektedir.

Yan- yan-ıl- yan(i)l-ış yan-kı yan-sı ???

Yanılmak fiili hata etmek anlamıyla günümüzde herkes tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. TDK’nun Türkçe Sözlük’ünde kelime “**1.** Tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldanmak, **2.** Sonucunu düşünmeden veya bilmeden uygunsuz bir davranışta bulunmak.”(TDK Güncel Türkçe Sözlük) şeklinde açıklanmıştır.

İ. Zeki Eyuboğlu’nun eserinde yanılmak fiili ve etimolojisini “es. Tr. **yang** (yan)dan **ıl-mak** ekleriyle **yang-ıl-mak / yangılmak / yanılmak** (yana kaymak, yana sapmak, eğilmek, ayrılmak). **G** sesinin düşmesiyle **yanılmak** (aldanmak, yana kaymak, sapmak, ayrılmak).”⁶⁵ (Eyuboğlu 1998) şeklinde verilmiştir.

Eyüboğlunun yukarıdaki açıklamalarına bağlı olarak yanıl- fiilini yan ismine bağlı olduğunu düşünmek olası olduğu gibi yanıl-, yankı gibi kelimeleri anlam ilişkisi dolayısıyla Orhun Yazıtlarında⁶⁶ ve Codex Cumanicusta da yer alan ‘dönmek’ anlamındaki yan- filine bağlamak da mümkündür. Yanılmak doğru olandan dönme, ayrılmaktır. Yankı ise sesin geri dönmesidir.

Kültigin abidesinin güney cephesi 6. satırında yer alan ‘**bir kişi yanıl-sar**’ ifadesindeki yanıl- hata yap-anlamından çok, **bir kişi ayrıl-sa / ayrılmaya kalksa**, anlamıyla değerlendirildiğinde metnin anlam bütünlüğüne daha uygun düşmektedir.

Yanıl- ve yankı kelimelerinin yapısı Gülensoy tarafından da ele alınmıştır. “< *yang ‘örf, gelenek, usul, nizam’ (EUTS, 283)+(i)l- ; yankı < yang <yan-/yañ- ‘dönme’+ku”⁶⁷ Alıntıda da görüldüğü gibi Gülensoy’un değerlendirmesinde iki kelime farklı köklere bağlanmıştır. Ancak yanıl- fiili ve yankı isminin **yan-** ortak kökünden türetildiği anlam ilişkisine bağlı olarak söylenebilir.

Şinasi Tekin Yazı Yazmak Nereden Geliyor adlı yazısında, **yanıl-** fiilinin yapısını “ya- ‘yanlış bir şey yap mak’+ng+(i)l- ‘günah işlemek’ (krş. Bugünkü yanılmak ve yanlış)”⁶⁸ şeklinde göstermiştir. Tekin, kelimenin kökü konusunda Eyüboğlu ve Gülensoy’dan farklı düşünmektedir. Tekin, ya- kökünden ya-n-, ya-z-, ya-l-, ya-t- gibi fiillerin de türetildiğini ileri sürmektedir. Kelimelerin kökü ya- veya yañ- olsa da günümüzde her iki şekilde kullanımdan düşmüştür Varlıkları yanıl-, yanlış, yankı, yansı gibi türemiş köklerde yaşamaktadır.

Yo-g* yoğ-ur- yoğ-ur-t yoğ-un yoğ-uş-

Yoğun, yoğur- ve yoğurt kelimeleri de anlam ilişkisine bağlı olarak aynı kök kelimedenden yani yoğ isminden türetilmiş olmalıdırlar. Yoğur- fiili unun suyla karıştırılarak yoğun bir kıvama getirilmesidir. Yoğurt sütün mayalanarak yoğunlaştırılması, belli oranda katılaştırılmasıdır.

⁶² Recep Toparlı -Hanifi Vural – Recep Karaatlı, **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.287.

⁶³ Eren, *age.*, 1999, s.420.

⁶⁴ Gülensoy, *age.*, 2007, s.958.

⁶⁵ İsmet Zeki Eyuboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.86.

⁶⁶ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988, -s.182.

⁶⁷ Gülensoy, *age.*, 2007, s1056-1057.

⁶⁸ Şinasi Tekin, **İştikakçının Köşesi**, Simurg Yayınları İstanbul 2001, s.68-69.

Tuncer Gülensoy da yoğun yoğur- ve yoğurt kelimelerinin anlamını ve yapısını verirken bu kelimeleri *yo /*yu köklerine bağlamıştır.⁶⁹ Gülensoy'un yapılarla ilgili açıklamaları da özetle şöyledir:

yoğun '1. Hacmine oranla, ağırlığı çok olan, kesif; 2. koyu, ağır, kalın ... <yo-g-(u)n ...' **yoğur-** '1. Katı veya toz durumundaki bir maddeyi herhangi bir sıvı ile karıştırarak hamur haline getirmek; ... <yu-g- 'yoğurmak'+(u)r- 'ettirgenlik eki' =yoğun, koyu durumuna getirmek. **Yoğurt** 'Maya katılarak koyulaştırılmış beyaz, kıvamlı süt ürünü' < *yu-g- 'yoğunlaştırmak' +(u)r- 'kalınlaştırmak' +(u)t...

Talat Tekin, "... Çünkü yoğur- eylemi TT ve Az. Dışında her yerde /u/ iledir. İkinci olarak yoğurt ile 'yoğur-' eylemi arasında anlam ilişkisi yoktur. ... yoğurt, yoğun sıfatı ile kökteş olabilir." diyerek yoğur-fiilinin yoğurt ile ilişkili olmadığını düşünmektedir. Ancak yoğur- kelimesi katı veya toz bir maddenin su ile karıştırılarak koyu, kalın hale getirilmesi olduğuna yoğun ve yoğurt kelimeleriyle anlam ilişkisi vardır ve aynı köke bağlı olarak türetilmiş olmalıdır.

Yu- **yu-n-** **yu-n-ak**

Eski dönem metinlerimizde kullanılan yu- yun- fiilleri günümüzde bazı ağız bölgelerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kelimeler bugün eş anlamlıları olan yıka- yıka-n- fiillerinin baskın kullanımıyla kullanımdan düşmüşlerdir. Yu- 'yıkamak' anlamına gelirken +n dönüşlü ekiyle yun- 'yıkamak' anlamındadır.

Yunak kelimesi yu-n-ak şeklinde türemiş bir isim olup çeşmelerin önüne yapılan ve insanların içinde yıkandığı, çeşitli eşyalarını içinde yıkadıkları küçük havuz şeklindeki yapıdır. Genellikle kırsal alanlarda köylerde kullanılan yunakların da günümüzde havuz kelimesinin kullanımıyla unutulmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Yu- fiili Yunus Emre Divanında aşağıda örneklenen beyitlerde de yer almıştır.

Bir tona kan bulaşacak yumayınca mismil olmaz
Gönül pası yunmayınca namaz edâ olmayısar⁷⁰

Gönül pisin yudunısa kibr ü kini kodunısa
İkrar bütün olmayınca erden nazar olmayısar⁷¹

Yükse- **yükse-l-** **yükse-k** **yükse-l**

Yüksel- fiili ile yüksek ve yüksel isimleri yükse- ortak kökünden ortaya çıkmış olmalıdırlar. Bu üç gövde kelime de anlam ilişkisiyle bir biriyle bağlantılıdır.

Tuncer Gülensoy da, yüksel- ve yüksek kelimelerinin aynı köke bağlı olarak ortaya çıktıklarının kabul etmekte; yapıları "KT. (Orh.): yüg(g)erü 'yukarıya yüg+gerü ... **yüksel** <yüg+se- 'yüksek olmak yükselmek'+k ... **yüksel-** '1. yükseğe çıkmak ... <yüg+se-l-'⁷² şekilleriyle göstermektedir. Kök ve ekler hakkında bir açıklama yapmamakla birlikte Gülensoy'un değerlendirmesinden yük kökünün isim olduğu, -se- ekinin isimden fiil yapım eki, -k ekinin fiilden isim, -l ekinin de fiilden fiil yapım eki olduğu görülmektedir. Gülensoy'un yüksel- ve yüksek kelimelerinin yapılarıyla ilgi düşünceleri Hacıeminoğlu'nun düşüncelerinden farklılık göstermektedir.

Türk Dilinde Fiiller adlı eserinde ü (uzun ü-) "yükselmek, yukarı çıkmak" fiili ve ondan türetilen yapıları anlatırken Hacıeminoğlu, "yükse- < yük-ü-z-e- "yükselmek" (KB)" gibi bir yapıdan da bahsetmekte, yapı içerisindeki ü- fiilinin -r / -n / -z ekleriyle genişletildiğini kabul etmektedir.⁷³ Hacıeminoğlu'nun bu değerlendirmelerinden hareket edersek yükse- yapısının birleşik bir fiil gövdesi olduğunu söyleyebiliriz. Buradaki yük-ü-z-e- fiil gövdesindeki ü-'nün düşmesiyle z<s değişimiyle yükse- şekli ortaya çıkmaktadır. Bu yükse- fiil gövdesi -Kamile İmer'in deyimiyle türemiş kökü- de günümüz yazı dilinde çekimli olarak kullanılmadığı için unutilan türemiş kök niteliğindedir.

Sonuç:

Diller yaşayan canlı varlıklar olmaları dolayısıyla durağan varlıklar değildir. Türkçe de bu özelliğe bağlı olarak geçmişten günümüze çeşitli değişimler göstermiş, farklı coğrafi alanlarda farklı yazı dilleri haline dönüşmüştür.

Bu değişimlerden biri de kelime köklerinin üzerine gelen yapım ekleriyle kaynaşarak kökün unutulması ve yeni oluşan kelime gövdesinin kök gibi kullanılmasıdır. Yukarıda değerlendirilen 40 kadar kök kelimenin de kök ek kaynaşmasıyla unutulduğu ancak yeni oluşan gövdelerin kelime kökü gibi ek alarak kullanılmaya devam edildikleri görülmüştür.

⁶⁹ Gülensoy, *age.*, 2007 s.1151-1152.

⁷⁰ Tatçı, *age.*, 1990, s.21.

⁷¹ Timurtaş, *age.*, 1980, s.14.

⁷² Gülensoy, *age.*, 2007, s.1189-1190.

⁷³ Hacıeminoğlu, *age.*, 1991, s.26

Değerlendirilen kelimelerden bazılarının Türkiye Türkçesinde olduğu gibi başka Türk lehçelerinde de unutulmuş olması mümkün olabileceği gibi bazı kelimelerin unutulmadan en eski şekliyle yaşayan dilde kullanılıyor olması söz konusu olabilir.

Kaynaklar:

- 1 AKSAN Doğan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yay., İstanbul 2002.
- 2 AKSAN Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yay., Ankara 1996.
- 3 CAFEROĞLU Ahmet Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları İstanbul 1968.*
- 4 EREN Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. baskı Ankara 1999.
- 5 ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2005.
- 6 EYÜBOĞLU İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.
- 7 GABAİN A. Von (çev. AKALIN Mehmet), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2003.
- 8 GÜLSEVİN Gürer – BOZ Erdoğan, *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi Ankara 2004.
- 9 GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ*, 1.cilt A-N, 2. Cilt O-Z, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2007.
- 10 GÜNŞEN Ahmet, “Göster- ve Görset-/ Görset- Fiillerinin Yapısı Üzerine”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 20, (Özel Sayı: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı), 2006, s. 35-49.
- 11 HACİEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1991.
- 12 HAMILTON J. Russel, (çev. Vedat KÖKEN), *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.
- 13 HATİBOĞLU Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981.
- 14 İLHAN Nadir, “Yanılsar... Beşiğine Tegi Kıdmaz Ermiş”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, Elazığ, 2004, s.121-128.
- 15 İLHAN Nadir, “ÖKSÜZ ÖĞÜT ÜVEY KARDEŞ Mİ? Bir Etimoloji Denemesi ARE ORPHAN ADVISE STEP- SISTER ? An Etymological Experimentation”, *Turkish Studies*, (Prof.Dr. Gürer Gülsevin Armağanı) www.turkishstudies.net, Volume 6/1 Winter 2011, s.467-475.
- 16 İLHAN Nadir, “Çocukların Dil Edinimi Gelişimi ve Dile Katkıları” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt Sayı:13, Bişkek, 2005, s.155-160.
- 17 İLHAN Nadir, *Yunus Emre'nin Eserlerinde Kullanılan Ancak Yazı Dilinde Unutulan Fiiller*, X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010), Eskişehir 2011, s.451-475.
- 18 İMER Kamile, *Türkiye Türkçesinde Kökler*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1976
- 19 KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2003.
- 20 MANSUROĞLU Mecdut, “Mevlâna Celâleddin Rumî’de Türkçe Beyit ve İbareler”, *TDAY Belleten* 1954, 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988, s.207-220.
- 21 NİŞANYAN Sevan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul 2002
- 22 TATÇI Mustafa, *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- 23 TEKİN Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.
- 24 TEKİN Tekin, *Makaleler I Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara 2003.
- 25 TEKİN Tekin, *Makaleler II Tarihî Türk Yazı Dilleri*, Öncü Kitap Yayın, Ankara 2004.
- 26 TİMURTAŞ Faruk Kadri (Haz.), *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- 27 TOPARLI Recep - VURAL Hanifi - KARAATLI Recep., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- 28 *Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü I A*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- 29 *Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü I A-B*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- 30 *Türk Dil Kurumu, Yazım Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara 2005
- 31 *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005
- 32 *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr
- 33 YUDAHİN K.K. (çev. TAYMAS Abdullah) *Kırgız Sözlüğü*, C. I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1994

References:

- 1 AKSAN Doğan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yay., İstanbul 2002.
- 2 AKSAN Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yay., Ankara 1996.
- 3 CAFEROĞLU Ahmet Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları İstanbul 1968.*
- 4 EREN Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. baskı Ankara 1999.
- 5 ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2005.
- 6 EYÜBOĞLU İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.
- 7 GABAİN A. Von (çev. AKALIN Mehmet), *Eski Türkçenin Grameri*, *Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2003.*
- 8 GÜLSEVİN Gürer – BOZ Erdoğan, *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi Ankara 2004.
- 9 GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ*, 1.cilt A-N, 2. Cilt O-Z, *Türk Dil Kurumu Yay.*, Ankara 2007.
- 10 GÜNŞEN Ahmet, “Göster- ve Görset-/ Görset- Fiillerinin Yapısı Üzerine”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 20, (Özel Sayı: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı), 2006, s. 35-49.
- 11 HACİEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, *Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1991.*
- 12 HAMILTON J. Russel, (çev. Vedat KÖKEN), *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.*
- 13 HATİBOĞLU Vecihe, *Türkçenin Ekleri*, *Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981.* 14 İLHAN Nadir, “Yanılsar... Beşiğine Tegi Kıdmaz Ermiş”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:2, Elazığ, 2004, s.121-128.
- 15 İLHAN Nadir, “ÖKSÜZ ÖĞÜT ÜVEY KARDEŞ Mİ? Bir Etimoloji Denemesi ARE ORPHAN ADVISE STEP- SISTER ? An Etymological Experimentation”, *Turkish Studies*, (Prof.Dr. Gürer Gülsevin Armağanı) www.turkishstudies.net, Volume 6/1 Winter 2011, s.467-475.
- 16 İLHAN Nadir, “Çocukların Dil Edinimi Gelişimi ve Dile Katkıları” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt Sayı:13, Bişkek, 2005, s.155-160.
- 17 İLHAN Nadir, *Yunus Emre'nin Eserlerinde Kullanılan Ancak Yazı Dilinde Unutulan Fiiller*, *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010)*, Eskişehir 2011, s.451-475.
- 18 İMER Kamile, *Türkiye Türkçesinde Kökler*, *Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1976*
- 19 KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, *Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2003.*
- 20 MANSUROĞLU Mecdut, “Mevlâna Celâleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbareler”, *TDAY Belleten 1954*, 2. baskı, *Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988*, s.207-220.
- 21 NİŞANYAN Sevan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, *Adam Yayınları, İstanbul 2002*
- 22 TATÇI Mustafa, *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*, *Kültür Bakanlığı Yay.*, Ankara 1990.
- 23 TEKİN Talat, *Orhon Yazıtları*, *Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.*
- 24 TEKİN Tekin, *Makaleler I Altayistik*, *Grafiker Yayınları, Ankara 2003.*
- 25 TEKİN Tekin, *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, *Öncü Kitap Yayın, Ankara 2004.*
- 26 TİMURTAŞ Faruk Kadri (Haz.), *Yunus Emre Divanı*, *Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.*
- 27 TOPARLI Recep - VURAL Hanifi - KARAATLI Recep., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, *Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.*
- 28 *Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü I A*, *Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.*
- 29 *Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü I A-B*, *Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.*
- 30 *Türk Dil Kurumu, Yazım Kılavuzu*, *TDK Yayınları, Ankara 2005*
- 31 *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*, *TDK Yayınları, Ankara 2005*
- 32 *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr
- 33 YUDAHİN K.K. (çev. TAYMAS Abdullah) *Kırgız Sözlüğü*, C. I-II, *Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1994*